

ЛЮТЕРАНСТВО І ПРАВОСЛАВ'Я: ЕКУМЕНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІПА МЕЛАНХТОНА ТА СПРОБА РЕЛІГІЙНОГО ПОРОЗУМІННЯ

Реформаційний рух, що виник у результаті виступу Мартіна Лютера проти зловживань індульгенціями, із самого початку користувався підтримкою в середовищі князів, бюргерів, лицарства й селянства. Слабкість імператорської влади всередині країни, інтриги Франції, проблеми в Італії та неослабна загроза турецької навали не давали можливості імператору Карлу V створити могутню католицьку коаліцію для ефективного протистояння лютеранству. У результаті на Аугсбурзькому рейхстазі 1555 р. імператор вимушено погодився із принципами “Аугсбурзького віросповідання” і підтвердив постанову Першого Шпеєрського рейхстагу 1526 р. “*cuius regio eius religio*” (“Чия влада, того й віра”). Хоча постанови Аугсбурзького рейхстагу 1555 р. надовго закріпили політичну роздробленість Німеччини, вони разом з тим надали Реформації унікальну можливість не тільки закріпитися на вже завойованих позиціях, але й далі проводити активну релігійно-територіальну експансію. Стійка тенденція до розширення ареалу володінь прихильників Аугсбурзького віросповідання спостерігалася майже до кінця 80-х років XVI століття.

Але всупереч вражаючим успіхам Реформації, її ідеологи все-таки усвідомлювали певну нелегітимність нового руху, яку, на їхній погляд, можна було б хоч частково зліквідувати за рахунок унії з авторитетним і могутнім союзником. Римо-католицька церква із зрозумілих причин таким союзником стати не могла, зі швейцарськими цвингліанами Лютера остаточно розсварив Марбурзький диспут 1529 р., не складалися відносини й із женевським кальвінізмом. Тривалі переговори з монархами Англії та Франції також не принесли очікуваних результатів і обмежилися лише ситуативними військовими союзами.

КОТЛЯРОВ П. М.,
кандидат історичних
наук, доцент

*Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка*

Таким чином, не знайшовши розуміння на Заході, лютерани націлили свою дипломатію на Схід, припускаючи, що союзником міг би стати давній опонент католицизму – ортодоксальний Константинополь на чолі з Патріархом.

Варто зазначити, що протестантські керівники ще з перших років Реформації з явною симпатією звертали свій погляд до Константинополя, вважаючи, що незначні відмінності в керуванні церквою та теологічні розбіжності не створять нездоланної перешкоди на шляху до християнської єдності, яка ґрунтується на більшості спільних обрядів і догматиці. Більше того, на думку реформаторів, союзниками й адептами обновленої релігії повинні стати неримські народи: "... москowitzi, білоруси, греки й інші чималі народи у світі... ..які вірують так як ми, приймають хрещення як ми, проповідують як ми, живуть як ми ..."¹.

Перші екуменічні месиджі до ортодоксальної грецької церкви пролунали ще на світанку Реформації під час Лейпцизького диспуту 1519 р., коли розгорілася полеміка щодо проблеми підпорядкування і взаємин світської та церковної влади. Тоді Лютер, в якості аргументу, вказав доктору Екку² на багатовіковий досвід існування християнської церкви в умовах невизнання папського примату, хоча й залежної спочатку від світської влади християнського государя, а пізніше – ісламського султана³.

Власне, полеміка Лейпцизького диспуту ще раз підняла існуючу проблему неоднозначного ставлення католицького суспільства до практики співіснування східного християнства й ісламу в кордонах однієї держави та одночасно більш чітко позначила нову лінію протистояння католицизму й православ'я. Мова йде, насамперед, про те, що падіння Константинополя в 1453 р. і постійна небезпека можливої ісламської навали, поставила перед західним світом низку важливих питань. Наприклад, чи не є падіння східного центру християнства покаранням за невизнання папської першості? Чи може церква, перебуваючи під пануванням ісламської Османської імперії, вважатися істинною? Чи не вказує сам факт завоювання Константинополя на те, що грекам необхідно радикально переглянути свою доктрину? У полеміці з Лютером доктор Екк, захищаючи папський примат, узагальнив існуючі питання й висловив пануючу серед католиків думку, що "греки, не визнаючи римську першість, за довгі роки стали не тільки схизматиками, але й жахливими еретиками"⁴. Відповідь Лютера на звинувачення греків у відступництві була надзвичайно емоційна. Він заявив, що загибель земного царства не можна прирівнювати до втрати істинної віри: "Хіба може віра загинути після знищення держави, хіба можна робити висновок, що із греками немає Христа, якщо вони не мають власної держави? З таким же успіхом можна стверджувати, що мученики переможені пеклом... .. якщо існує першість римської церкви, то всі єпископи

Константинополя й Олександрії, всі великі Отці Церкви – Василій, Григорій, які не знали й не чули про *jure divino* – хіба ж вони тепер прокляті як еретики? І невже Папа буде їх виганяти з небес?"⁵.

Проте, якщо захист і виправдання ортодоксальної церкви в Мартіна Лютера були в більшій мірі викликані логікою розгортання Лейпцизького диспуту й ситуативною потребою в захисті власних позицій, то в його найближчого соратника Філіпа Меланхтона, свідка й учасника словесної дуелі, незабаром викристалізувалася ідея зближення лютеранства й православ'я на ґрунті спільності догматики. Перші кроки в цьому напрямку можна простежити вже в листах написаних відразу після диспуту⁶.

Утім, навряд чи можна стверджувати, що до 1530 р. екуменічний рух стосовно Константинополя набув великої популярності й полум'яних прихильників у таборі лютеран. Ситуація істотно змінилася лише після Аугсбурзького рейхстагу 1530 року. Як відомо, аж до цього моменту, Меланхтон не втрачав надії на примирення з католицькою церквою. Саме ця ідея-фікс рухала ним при написанні відомого Аугсбурзького віросповідання – головного віросповідного документа лютеран, що містить у більшості своїх статей компроміс і бажання примирити обидві церкви. Але навіть і цей помірний документ не міг задовольнити римську церкву й імператора Карла V, який ставив німецьких князів – прихильників Реформації – на одну дошку з турками⁷. Не дивно, що в такій ситуації навіть компромісні статті документа викликали шквал критики. Стало зрозуміло – миру не буде. Як наслідок, з-під пера Меланхтона в 1531 р. вийшла нова робота – "Апологія Аугсбурзького віросповідання", що відрізнялася достатньою різкістю. І ось саме тоді, коли ситуація загострилася і виникла крайня потреба в союзниках, у Меланхтона знову з'являється ідея зближення з Константинопольською церквою.

Але задамося питанням: чи була ця ідея актуальною для Константинополя? Швидше за все, ні. Дійсно, на превеликий жаль лютеран, греки тривалий час не надто цікавилися новим рухом. Події, що відбувалися в релігійному житті Західної церкви, здавалися їм досить туманними, неясними і далекими. Ситуація змінилася лише після того, як очевидні успіхи лютеран стали загальновідомим фактом. Саме це й спонукало Константинопольського Патріарха Іоасафа II ближче познайомитися з новим релігійним рухом. Тому, бажаючи одержати максимально достовірні дані, у 1559 р. у Віттенберг прибув диякон Деметрій Мізос, який на шість місяців оселився в будинку Меланхтона. Для Сходу відкрилася унікальна можливість одержати відповіді на свої питання безпосередньо від перших осіб протестантської церкви Німеччини.

Судячи з більш пізніх листів Меланхтона, реформатор залишився задоволений спілкуванням

з константинопольським послом. Дійсно, візит виявився досить корисним. По-перше, лютерани одержали досить вичерпну інформацію стосовно церковного життя християн під владою Османської імперії. Почуте підтвердило існуючу в лютеран думку щодо можливості співіснування християнської церкви й мусульманської влади в кордонах однієї держави. У листі до Матеузіса Меланхтон, інформуючи свого колегу про стан церкви в Малій Азії й Греції, не без захвату писав: “Бог зберіг церкву у Фракії, Азії й Греції, як колись трьох юнаків у вогненній печі”⁸. У тім же листі Меланхтон, переказуючи слова Деметрія про існування теологічної школи на острові Хіос, продовжував: “Ми дякуємо істинному Богу і його Сину Ісусу Христу, за те, що Він могутньою рукою зберіг маленьке стадо вірних, які правильно славлять Бога й правильно до Нього звертаються”⁹.

Але ще важливіше було те, що цей візит вселяв певний оптимізм у питання про можливе об'єднання церков. Адже, за переконанням Меланхтона, між церквами існує спільність догматики, їх поєднує історична спадковість, вони однаково дотримуються Святого Писання й обрядовості, вшановують спільних Батьків Церкви¹⁰. Щоб підтвердити свої слова, Меланхтон посилався на приклад Деметрія: “... сам Деметрій відвідував наші церковні зібрання і слухав те, чому ми вчимо. Він може підтвердити, що ми богобоязливо дотримуємося Святого Писання, пророчих і апостольських послань, а також догматичних канонів святих синодів і вчення Отців церкви – Афанасія, Василія, Григорія, Єпіфанія, Іринія й інших, які мислять, так само, як і ми”¹¹. Розуміючи, що об'єднуючим началом можуть стати не тільки загальні догматичні погляди, але й спільні вороги, Меланхтон підкреслив, що: “разом з тим, ми відчуваємо відразу до маніхейв, мусульман, і інших ворогів Господніх, котрих не визнає Церква Божя”¹².

Варто зазначити, що серед безлічі імен Отців Церкви Меланхтон свідомо не згадує так шанованих у латинському світі Тертулліана і Августина. Окремою шпилькою на адресу католицької церкви звучала й наступна фраза: “... ми вчимо, що істинна релігія полягає в щирій вірі й послуху Божественним постановам, а не в самовільно придуманих культах і формах, створених проти волі Божої невченими ченцями”¹³.

Під час перебування Деметрія у Віттенберзі відбулася важлива подія – публікація Аугсбурзького віросповідання грецькою мовою (Augustana Graeca). Сьогодні є два його друковані видання. Перше вийшло в Базелі в 1559 р. і складається з 114 сторінок грецького тексту. У передмові вказувалося, що перекладачем і автором передмови був лікар і шкільний ректор Пауль Дольч (Paulus Dolscius). Другий екземпляр, або друге двомовне (греко-латинське) видання, включене в “Acta Scripta” разом із роботами

вюртемберзьких теологів та із листуванням 1573-1581 р., між Тюбінгеном і Константинополем, побачило світ у 1584 р.¹⁴.

Наразі грецькі переклади висувають перед дослідниками низку важливих питань. Головне з них полягає в тім, чому Пауль Дольч, а не особисто автор Аугсбурзького віросповідання здійснив переклад і написав передмову? Це здається тим більш дивним, якщо врахувати, що рівного Меланхтону знавця грецької мови на той час серед віттенберзьких реформаторів не існувало. І взагалі не віриться, щоб Меланхтон, усвідомлюючи значимість події, відсторонився від настільки важливої роботи, що потребувала не просто механічного перекладу, але вимагала істотного коректування, внесення змін, доповнень, пояснень і взагалі адаптації до грецького світогляду. Як переконує аналіз джерел, латинський і грецький варіанти містять істотні текстуальні відмінності (іноді це радикальні перефразування, а подекуди й повна переробка офіційного тексту), що дає привід називати Augustana Graeca не “перекладом” Аугсбурзького віросповідання, а його “версією”. Думається, що тільки автор – той, хто створив первісний текст, мав право вносити настільки істотні правки. Очевидно, небажання афішувати свою приналежність до авторства пояснювалася тим, що Меланхтон не прагнув у черговий раз викликати на себе критику з табору лютеран за свою екуменічну діяльність, за спроби пошуку компромісів з католиками і кальвіністами.

Сьогодні існує лише кілька сучасних досліджень, що стосуються цих перекладів¹⁵. Але, на жаль, вони не дають вичерпної відповіді на всі питання, а лише окреслюють коло проблем, що вимагають ґрунтовного дослідження.

Грецький варіант Аугсбурзького віросповідання був відправлений у Константинополь із Деметрієм у тому ж 1559 році. Меланхтон дуже сподівався на швидку відповідь і позитивне рішення. Однак довгоочікувана відповідь прийшла у Віттенберг лише в 1576 р., тобто через 16 років після смерті Меланхтона. Наступні переговори не принесли лютеранам бажаного результату: релігійне об'єднання не відбулося.

Хоча в процесі тривалих переговорів між Віттенбергом і Константинополем Філіпу Меланхтону не вдалося досягти своєї головної мети й створити православно-лютеранський союз, все-таки завдяки його особистому спілкуванню й листуванню західне християнство ближче познайомилося із грецькою православною церквою, специфікою її богослов'я й особливостями функціонування християнської церкви в кордонах ісламської держави. Реформатори отримали важливий аргумент на користь можливості існування окремої церкви без визнання нею верховенства римського понтифіка. Головне ж полягає в тому, що екуменічна діяльність Ф. Меланхтона поклала початок широкому діалогу між православ'ям і протестантизмом, окреслила те

коло питань і проблем, рішення яких зажадає зусиль ще не одного покоління теологів.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ WA 6, 287.
- ² Доктор Экк, католический богослов, оппонент Лютера на Лейпцигском диспуте.
- ³ WA Bg. 1, 422.
- ⁴ WA 2, 269.
- ⁵ WA 2, 277.
- ⁶ CR. 1, 87-88.
- ⁷ Ивонин Ю. Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века. Днепропетровск, 1994. – С. 29.
- ⁸ CR 9, 925. No. 6828.
- ⁹ Ibidem.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² CR 9, 925. No. 6828.
- ¹³ Ibidem.
- ¹⁴ Acta et Scripta Theologorum Wirtembergensium, et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieremiae, quae utrique ab anno MDLXXVI usque ad annum MDLXXXI de Augustana Confessione inter se miserunt: graece et latine ab iisdem Theologis edita. – Wiltenberg, 1584.
- ¹⁵ Benz E. Die griechische Uebersetzung der Confessio Augustana aus dem Jahre 1559 // Wittenberg und Byzanz. – Marbourg, 1949. – S. 94-128; Fraenkel P. Testimonia Patrum. – Geneve, 1961. – S. 332-337; Kretschmar G. Die Confessio Augustana Graeca // Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. – Göttingen, 1970. – S. 11-39.